

De studie van Orlow eindigt in augustus 1939 vlak voor de Franse oorlogsverklaring aan nazi-Duitsland. Het probleem is dat deze eindcesuur geen recht doet aan de Nederlandse situatie. Zo blijven de drie geheime beraadslagingen die Mussert tussen december 1939 en april 1940 voerde met vertegenwoordigers van de *Abwehr* buiten beschouwing. Tijdens het laatste overleg sprak de NSB-leider de hoop uit dat de nazi's na een eventuele inval een regering-Mussert zouden installeren. Zo begon zijn collaboratie feitelijk al vóór de Duitse inval.

Een ander kritiekpunt is dat Orlows werk verschillende onjuistheden bevat (Van Duyl behoorde niet tot de gematigde NSB-leiders, Feldmeijer is nooit ter dood veroordeeld, etc.). De anachronistische vergelijking tussen het interbellaire fascisme en het hedendaagse populisme in de conclusie had bovendien beter achterwege kunnen blijven. Dit zijn evenwel bezwaren van ondergeschikt belang. Orlows doorwrochte studie vormt zonder meer een uiterst waardevolle bijdrage aan het internationale fascisme-onderzoek.

ROBIN TE SLAA, AMSTERDAM

Somers, Erik, **Voorzitter van de Joodse Raad. De herinneringen van David Cohen (1941-1943)** (Zutphen: Walburg Pers, 2010, 223 blz., ISBN 978 90 5730 536 8).

Prof. dr. David Cohen, een van de twee voorzitters van de 'Joodsche Raad voor Amsterdam' (de op dwang van de Duitse bezetter van Nederland in 1941 opgerichte 'joodse regering', eerst voor Amsterdam, later voor het gehele Nederlandse jodendom), was van meet af aan – reeds in februari 1941 – een controversieel figuur. Het beleid door hem gevoerd ten opzichte van de Duitse (en Nederlandse) autoriteiten enerzijds en de joodse gemeenschap anderzijds, werd al destijds door

andere joodse leiders, zoals mr. Lodewijk E. Visser (de door de Duitsers ontslagen president van de Hoge Raad der Nederlanden) fel bekritiseerd. Later, tijdens de deportaties van de Nederlandse joden naar de vernietigingskampen, werd de Joodse Raad ook wel door het bredere joodse publiek 'Joods verraad' genoemd. De Nederlandse Joodse Raad was een van vele *Judenräte* en *Judenvereinigungen*, waarschijnlijk over de 1200, in geheel Europa en Noord-Afrika onder Duitse bezetting en in de met Duitsland geallieerde landen (zoals Slowakije en Roemenië). Dit hoofdstuk van de Holocaust, waarin de hoofden (waren ze leiders? dat is een belangrijke methodologische vraag) van de joodse gemeenschap een rol speelden in het vervolgingsproces – dus: een zekere invloed op de ontwikkelingen hadden – is dus zeer begrijpelijk een centraal thema geweest van de joodse *Vergangenheitsbewältigung* en geschiedschrijving vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog tot heden. In Nederland ging zelfs het eerste boek dat (van de pen van K.P.L. Berkley) over de Holocaust gepubliceerd werd, en wel reeds in het najaar van 1945 verscheen, over 'het ontstaan, de werkzaamheden en het streven' van de Joodse Raad. Ondanks het feit dat hij co-voorzitter was, en dat de Joodse Raad bureaucratie in korte tijd tot een enorme organisatie uitgroeide, was Cohen ongetwijfeld de persoon die het beleid bepaalde. De publicatie van zijn herinneringen, op zichzelf een uniek document in de bestaande documentatie over het fenomeen der *Judenräte*, is aldus van groot belang, en Erik Somers – in opdracht van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie – heeft de wetenschap en de vele andere geïnteresseerden een grote dienst bewezen met deze door een uitgebreide inleiding en veel aantekeningen begeleide uitgave. De herinneringen zijn wel ooit in 1982 in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* (NIW) gepubliceerd; maar kranten worden weggegooid of vergelen en vallen uit elkaar, en die publicatie was dus geen blijvende; ze was ook niet volledig.

De vijftig pagina's tellende inleiding van de huidige uitgave bestaat uit vier delen: een biografische schets van Cohen (1); enkele 'kanttekeningen bij de Joodse Raad' die wel geen historisch overzicht van de Joodse Raad zijn maar de volgens Somers' mening meest belangrijke contextuele informatie verschaffen die de lezer nodig heeft bij het lezen (2); een overzicht van het ontstaan van het manuscript en het gebruik ervan door historici zoals Jacques Presser en Loe de Jong (3); en de publicatie in het NIW en de destijdsse reacties daarop (4). De inleiding is op zichzelf gedegen en hoofdzakelijk juist. Het tweede en langste deel is echter mijns inziens toch nog niet voldoende, want er mankeren enkele kardinale onderwerpen die wel degelijk belangrijk zijn voor de huidige lezer om de herinneringen te kunnen beoordelen.

Het eerste is de bredere context van het al bovenvermelde fenomeen der *Judenräte*: het is belangrijk erop te wijzen dat de hier verhaalde problematiek niet alleen in Nederland bestond, en dat er veel parallellen met Cohen te vinden zijn. Cohen zelf vergelijkt zijn beslissingen en beleid op verschillende plaatsen met joodse raden in 'oost-Europa'. Een bredere kijk op de zaak zou zich ook hebben moeten bezighouden met de vraag *waarom* dit fenomeen hier eerst alleen in Amsterdam en niet elders in het land werd toegepast, en *waarom* de Joodse Raad later landelijk werd. Een tweede is de voorstelling alsof de Joodse Raad affaire een pure zaak tussen Duitsers en joden zou zijn. Alhoewel Vissers standpunt uiteraard vermeld wordt, leert de lezer zo goed als niets over de houding van de Nederlandse overheidsinstanties (in Nederland en in Londen) en de Nederlandse bevolking, en dat deze misschien – of wel degelijk! – ook een effect hadden op het doen en laten van Cohen en de Joodse Raad. Ten derde, zou ik gaarne een uitgebreidere behandeling gezien hebben van Cohens benoeming tot een van de voorzitters van de Joodse Raad: hij was namelijk niet aanwezig bij de gelegenheid waarop de Duitse *Beaufragter*

voor Amsterdam H. Böhmcker de opdracht tot het vormen van de Joodse Raad gaf (12 februari 1941). Cohen werd er later door Abraham Asscher, die wel de opdracht had gekregen, bijgehaald wegens hun samenwerking in het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen en het Joodse Vluchtelingencomité in de jaren dertig, maar hij werd door de Duitsers hoogstwaarschijnlijk goedgekeurd als co-voorzitter (op zichzelf een unicum in geheel Europa), omdat hij al op hun lijstje stond: de *Sicherheitsdienst* van de SS had in maart 1939 een uitvoerig rapport over het Nederlandse jodendom vervaardigd, waarin Cohen heel duidelijk genoemd wordt als een van de leidende figuren. Als vierde punt moet genoemd worden, dat het uit de herinneringen heel duidelijk blijkt, dat Cohen onderzoek over de joodse raden elders heeft gelezen; het zou goed zijn geweest als Somers was ingegaan op de mogelijke literatuur die in die jaren bestond (bijvoorbeeld Philip Friedman, Samuel Gringauz; alleen H.G. Adler wordt door Cohen zelf en Somers bij name genoemd).

De hier 156 pagina's tellende herinneringen zelf worden met wel 371 aantekeningen en meer dan vijftig foto's begeleid, en Somers heeft daarin veel werk gestoken. Namen, gevallen en situaties worden kort uitgelegd; soms mijns inziens te summier, in de meeste gevallen toch wel degelijk toereikend. In één geval zit hij er naast: als Cohen het over de oprichting van de Joodse Coördinatiecommissie eind 1940 heeft en vertelt dat hij zich tot de belangrijkste bestaande joodse organisaties wendde, noemt hij de Mizrachi, de religieus-zionistische partij; in de aantekening wordt de term Mizrachi (oorspronkelijk een hebreeuwse afkorting van Merkaz Roechani=Geestelijk Centrum) echter abusievelijk verklaard als 'oostelijke Joden', afgeleid van het woord 'mizrach'=oosten, in het hedendaagse hebreeuws; oostelijke, of oriëntaalse joden waren in 1940 natuurlijk in Nederland zo goed als afwezig. Wat de tekst zelf betreft, heeft Somers gekozen voor lichte stilistische verbeteringen

en verandering van verouderde in hedendaagse spelling, en voor het verplaatsen van Cohens eigen verwijzingen naar gepubliceerde literatuur van in de tekst zelf naar de aanmerkingen. Als historicus heb ik liever de oorspronkelijke tekst precies voor mijn ogen, maar ik kan de beslissing begrijpen met oog op een breder lezerspubliek, en neem genoegen met de mogelijkheid de oorspronkelijke tekst als pdf op de NIOD-site te kunnen lezen.

Waarin ligt het belang van de herinneringen zelf? Niet zozeer in de feiten, nu wel bekend uit de reeds geschreven geschiedenissen, alhoewel Cohen soms ook wel interessante informatie verstrekt. Herinneringen/mémoires, met name over de Holocaust, zijn tegenwoordig een breed onderzoeksterrein, en men heeft veel geleerd over schrijfstrategieën. Vanuit deze invalshoek valt het zeer op, dat Cohen weinig emoties loslaat, zelfs als hij over zeer enerverende gebeurtenissen spreekt, en zelfs als hij woorden als schrik gebruikt. Over de oprichting van de Joodse Raad, een toch wel zeer beduidend moment, is hij kort en afstandelijk; een hedendaagse interviewer zou zeker met zo'n beschrijving geen genoegen nemen. In deze context is het ook zeer verwonderlijk, dat hij niets over zijn privéleven vertelt: zijn familie, de avonden, de nachten, of over de verhoudingen en sfeer op het kantoor van de Joodse Raad (alleen betreffende Abraham Asscher laat hij enige beschrijvende opmerkingen los). Het gehele verhaal is, misschien natuurlijkerwijze, een pleidooi voor zijn beleid. En toch kan men juist uit de manier waarop hij de dingen beschrijft leren, dat hij in feite de situatie waarin hij werkte nooit volop begrepen heeft. Het manuscript is – ondanks het feit dat het na de oorlog geschreven is! – doordrenkt van naïveteit (zie pagina's 85, 87, 136, 165, maar vooral pagina 106: hij verwondert zich nog in 1956 over 'de gemeenheid van de leugen' van de Duitsers toen hij opgelicht werd betreffende arrestaties; of kan op pagina 173 nog over de sser die de deportatie van de joden organiseerde zeggen: 'Lages heeft zijn belofte niet gehouden' – zonder daaraan toe te voegen

'natuurlijk'). Daarnaast doet het vreemd, ja zelfs vernederend aan, om de trots te horen waarin hij vertelt dat de nazi Günther aan anderen had gezegd 'dat ik een man was die de waarheid sprak en dat hij dit waardeerde' (92). Of als hij over de 'volkomen ongeschiktheid' van de commandant van kamp Vught spreekt – alsof er, zijns inziens 'geschikte' nazi kampcommandanten konden zijn. Er kan uiteraard veel meer uit deze herinneringen gehaald worden. Het belang van deze publicatie voor historici zowel als in de Holocaust geïnteresseerde leken is duidelijk.

DAN MICHMAN, BAR ILAN UNIVERSITY,
RAMAT-GAN EN YAD VASHEM, JERUZALEM

Piersma, Hinke, **Bevochten recht. Politieke besluitvorming rond de wetten voor oorlogsslachtoffers** (Amsterdam: Boom, 2010, 348 blz., ISBN 978 90 8506 950 8); Touwen-Bouwsma, Elly, **Op zoek naar grenzen. Toepassing en uitvoering van de wetten voor oorlogsslachtoffers** (Amsterdam: Boom, 2010, 404 blz., ISBN 978 90 8506 970 6).

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen in Nederland, zoals in andere bezette landen, wetgevingen tot stand om de oorlogsslachtoffers, of althans bepaalde als zodanig erkende categorieën, schadeloos te stellen, te vergoeden of te ondersteunen met een uitkering. Het ging bijvoorbeeld om pensioenen die werden toegekend aan verwanten van omgekomen verzetslieden. Deze regelingen golden in het Nederlandse geval niet enkel de slachtoffers van de oorlog in Nederland, maar ook in de kolonie, waar de agressor niet Duitsland was maar Japan.

Deze wetgevingen zijn het onderwerp van twee boeken van NIOD-onderzoekers Hinke Piersma en Elly Touwen-Bouwsma. De auteurs buigen zich respectievelijk over het besluitvormingsproces, de toepassing en